SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE
Series C
Faculty of Humanities
7 (2001)

OBRAZ IDEÁLNÍ MATKY V DÍLE JEANA JACQUESE ROUSSEAUA A JEHO RECEPCE VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Tereza Diewoková

V průběhu 18. století došlo ve vyšších společenských kruzích ve Francii ke značné degradaci sociální role ženy jako manželky a matky. Vedení domácnosti a péče o děti nepřinášely ženám náležité společenské ocenění. I když z pohledu právního byla manželka ještě poměrně hodně závislá na svém manželovi (úplnou rovnoprávnost v této oblasti přinesla na nějakou dobu Velká francouzská revoluce), těšily se francouzské aristokratky mnohem větší nezávislosti než Středoevropanky. Největší společenskou realizaci nabídl ženám z francouzských privilegovaných vrstev salon, kde jako tzv. *múzy* zaujímaly místo v centru dění. Jejich čilý společenský život ale odsunul poněkud do pozadí jejich starost o domácnost a péči o děti.

Právě tento velký nezájem o rodinu se stal jedním z předmětů kritiky jednoho z nejslavnějších francouzských filosofů osvícenství – Jeana Jacquesa Rousseaua. Ten ve svých dílech, hlavně v pedagogickém spise *Emil čili O vychování*, v románu *Julie čili Nová Héloisa* a v autobiografii *Vyznání*, představil nový ideál ženy jako pozorné matky a manželky, oddané plně svému manželovi. Jeho spisy se neomezily pouze na kritiku společnosti, ale nabídly ženám náležité sociální ocenění, pokud se dobře zhostí své, již tolik zapomenuté úlohy. Pro svoji velkou čtenářskou oblibu položila právě tato díla ideový základ k převratu v mentalitách.

Tato proměna obrazu matky a její výraznější připoutání k dítěti se původně staly módou, která ovládla francouzskou aristokracii v 60. – 80. letech 18. století, o čemž svědčí četná dochovaná memoárová a cestopisná literatura. Ve francouzské společnosti se postupně začíná vytvářet jakýsi mýtus kolem Rousseauovy osobnosti a tento filosof je vnímán jako *reformátor rodinného štěstí*. Jeho filosofické a společenské názory jsou odsunuty do pozadí. Móda, která byla velmi patrná na konci Starého režimu se projevila v mnoha oblastech. Rousseauovy spisy inspirovaly řadu dalších literárních i výtvarných děl a patrně se staly i zdrojem lékařských úvah o zlepšení péče o malé děti. Díky ekonomickým a sociálním změnám, zapříčiněným vypuknutím Velké francouzské revoluce, se tato móda rozšířila i do dalších vrstev společnosti a získala trvalejší charakter. Po celou první polovinu 19. století pak zůstala hlavní role ženy jako matky a manželky nezměněna.

Rousseau našel hodně příznivců i odpůrců i za hranicemi Francie. Díky příznivým diplomatickým vztahům, které zvláště ve 2. polovině 18. století charakterizují zahraniční politiku Francie a Rakouska, je zájem o francouzskou kulturu osvícenství v prostoru střední Evropy značný. Ohlas Rousseauových spisů zde však není již tak jednoznačný jako ve Francii. Rozdílné reakce jsou způsobeny nejspíše rozdílným sociálním postavením, které zaujímala aristokratka ve střední Evropě, dále pak nesouhlasem aristokratických vrstev s filosofií sociální rovnosti, která také tvořila součást Rousseauových děl. Patrně ze stejných důvodů nenašel tento spisovatel odezvu ani ve středních vrstvách, o čemž svědčí velmi pozdní překlady Rousseauových spisů do češtiny.

OBRAZ IDEÁLNÍ MATKY V DÍLECH JEANA JACQUESA ROUSSEAUA

Zabývejme se nyní podrobněji Rousseauovými názory na ženy; jejich postavením ve společnosti, jejich hlavním posláním, jejich povinnostmi, jejich vztahem k muži. Podívejme se na to, jak má podle Rousseaua vypadat taková ideální žena, co má být cílem jejího života.

Své názory na ženy prezentoval Jean Jacques Rousseau v mnoha spisech. Za stěžejní díla, která se týkají dané problematiky, lze považovat tato: pedagogický spis *Emil čili O výchově* (*Emile ou de l'Education*), který poprvé vyšel v roce 1762 v Paříži a v Amsterodamu; román *Julie čili Nová Héloisa* (*Julie ou la Nouvelle Héloise*), publikovaný v roce 1761 v Amsterodamu pod názvem *Lettres de deux amants, habitants d'une petite ville au pied des Alpes* (*Listy dvou milenců, žijících ve vesničce na úpatí Alp*); a autobiografie *Vyznání* (*Les Confessions*), vydaná poprvé až čtyři roky po autorově smrti, tzn. roku 1782.[1)] Jejich význam spočívá nejen v celistvé prezentaci Rousseauových myšlenek. Byla to právě tato tři díla, která autorovi zajistila u svých současníků největší literární slávu. O velkém ohlasu svědčí enormní počet reedicí: *Julie* byla vydána ve francouzském jazyce ještě devětačtyřicetkrát před rokem 1789,[2)] *Emil* ve stejném časovém období dosáhl jedenačtyřiceti publikací.[3)]

Právě v těchto pojednáních Rousseau kritizoval v 60. letech 18. století počínání francouzských žen, které se bohatým společenským životem snažily získat větší společenské ocenění. Ve svých literárních hrdinkách (Žofie, Julie, pravděpodobně i Madame de Warens) prezentoval společností neuznávaný ideál ženy jako milující manželky a matky, která je již svou klidnou povahou předurčena k tomu, aby vychovávala své děti a vytvářela harmonickou rodinnou atmosféru: *...ona jest pojítkem mezi nimi [dětmi] a otcem a ona jediná vzbuzuje v něm lásku k nim... Co něhy a péče jest jí třeba, aby celou rodinu pojila v jedno!*[4)]

Péče o děti a dohled nad jejich výchovou by se měly podle Rousseaua stát hlavním posláním a hlavním cílem v životě žen. I když mladý Emil je autorem pokládán za sirotka a jeho výchovu řídí vychovatel, měl by způsob jeho výchovy posloužit

1. Martin, A. - Mylne, V. - Frautschi, R.: Bibliographie du genre romanesque français 1751-1800, Paris 1977.
2. Tamtéž, s. 75.
3. Tamtéž, s. 83.
4. Rousseau, J. J.: Emil čili O vychování 2, přel. A. Krecar, Praha 1911, s. 223.

jako návod pro ostatní rodiče, hlavně matky. Hned zpočátku své knihy Rousseau píše: *K tobě se obracím, něžná matko, která pečuješ o budoucnost a jež jsi se dovedla odchýliti od široké silnice, a chrániti vyrůstající stromek před nárazem lidských názorů. Pěstuj, zalévej mladou rostlinku, dříve než umře; její plody budou ti kdysi rozkoší. Utvoř záhy ohradu okolo duše svého dítěte; někdo jiný může určiti její rozpětí, ale ty sama ji máš ohraditi.*[5)]

Na roli dobré matky a manželky má být žena připravována již od dětství svojí výchovou. Rousseau se nebrání tomu, aby žena nabyla vzdělání. Její vědomosti však musí být přizpůsobeny její budoucí úloze ve společnosti: *Mají se učiti mnoha věcem, ale jen takovým, které se jim hodí znáti.*[6)] Žena má být vychovávaná pro muže: *A tak všeliké vychování žen má mít na zřeteli muže. Líbiti se jim, býti jim užitečny, buditi jich lásku a úctu, vychovávati je v mládí, pečovati o ně, když dospějí, raditi jim, těšiti je, zpříjemňovati a oslazovati jim život - toť jsou úkoly žen po všechny časy, toť, čemu se mají učiti již od dětství.*[7)]

Jedním z nejpodstatnějších rysů navrhované výchovy je její přirozenost. Děti mají být vychovávány v souladu s přírodou. Za ideální místo jejich výchovy Rousseau pokládal venkov, kde si rodina zachovala ještě svoji tradiční hodnotu. Život ve městě ji podle něj již nedokáže ocenit: *Na neštěstí ve velkých městech není již soukromého vychování. Společenský život je tam tak všeobecný a tak promíšený, že není již ústraní, kam by bylo lze se utéci před světem, a že člověk jest i doma vlastně na veřejném místě. Tím, že žijeme s celým světem, nemáme už rodiny a sotva známe své rodiče: stýkáme se s nimi jako s cizinci, a prostota domácích mravů mizí i s něžnou důvěrností, jež tvořila jejich půvab.*[8)]

Sám Rousseau dával ve svém životě přednost venkovu před městem. Byl znechucen vším nepřirozeným a vyumělkovaným. I když si dobře uvědomoval, jakou úlohu hrají salony vedené ženami v pařížském společenském životě,[9)] nepřestával v jejich kritice: *Byl jsem tak znuděn salony, vodotrysky, pěstěnými háji a záhony, a nejvíc lidmi, kteří to vše ukazovali, byl jsem tak přesycen brožurami, cembalem, hrou v karty, klevetěním, hloupými floskulemi, nechutnou upejpavostí, malými vypravěči a velkými večeřemi, ...*[10)]

Jak si má tedy podle Rousseaua žena počínat, aby respektovala zákony přírody? Co má dělat, aby mohla být nazývána dobrou matkou?

V první řadě se nesmí bránit stát se matkou. Rousseau upozorňuje na vědomé omezování početí, které bylo ve francouzské společnosti 18. století již značně rozšířené:[11)] *Ženy nemají ještě dosti na tom, že přestali své děti kojiti; nyní už je nechtějí ani roditi; tento důsledek je přirozený. Jakmile mateřství jest obtížné, najde se brzy prostředek, zbaviti se ho docela...*[12)] Důvod tohoto počínání vidí autor opět v městském životě, který nemá již nic společného s původními zákony přírody: *Řeknete: "Ženy nemají vždycky děti!" Ne; ale jejich vlastní poslání je míti je. Jakže! Proto, že jest na světě asi sto velikých měst, kde ženy, žijíce nevázaně, mají málo*

5. Týž: Emil...1, Praha 1911, s. 5 - 6.
6. Týž: Emil...2, Praha 1911, s. 227.
7. Tamtéž, s. 228.
8. Tamtéž, s. 264.
9. *V Paříži člověk něco pořídí jen prostřednictvím žen...* Rousseau, J. J.: Vyznání..., s. 244.
10. Tamtéž, s. 345.
11. Lebrun, F.: La vie conjugale sous l'Ancien Régime, Paris 1975, s. 162.
12. Rousseau, J. J.: Emil...1, s. 17.

dětí, proto tvrdíte, že úkolem ženy jest míti jich málo? … Konečně, jestliže ta nebo ona žena má málo dětí, co na tom? Jest proto méně úkolem ženy, aby byla matkou, a nemusí příroda a mravy pečovati o tento úkol všeobecně platnými zákony?[13)]

K tomu, aby se žena stala matkou, nestačí dítě jen porodit. Je třeba se o něj i dobře starat. Za první a nejdůležitější povinnost matky považuje Rousseau kojení. O prospěšnosti či škodlivosti kojení bylo v 18. století napsáno mnoho lékařských spisů. Téměř všechny tyto spisy zastávají názor, že s mlékem dítě saje vlastnosti ženy, která ho kojí, ať už jsou špatné či dobré. Tento názor zastával i Rousseau: *...je lepší, když dítě saje mléko zdravé kojné, než mléko zkažené matky...*[14)] Ovšem on ve svém výchovném spise zdůrazňuje i další důsledky, vyplývající z odmítnutí prvotních mateřských povinností. Upozorňuje na odcizení, které nastane mezi matkou a dítětem, když je dítě v prvních letech života svěřeno do péče kojné: *Není-li matek, není dětí. Povinnosti mezi nimi jsou vzájemné; a jsou-li plněny špatně s jedné strany, zanedbává je též strana druhá. Dítě má milovati svoji matku dříve než ví, že jest to jeho povinností. Není-li hlas krve zesilován zvykem a péčí, zmizí v prvních letech a srdce umírá, takřka než se narodí.*[15)]

Rousseau dokonce považuje kojení za prostředek, který by umožnil nápravu *zkažených* mravů soudobé společnosti: *Ale ať se matky odhodlají kojiti své děti; mravy se napraví samy sebou, city přirozené se opět probudí ve všech srdcích. Stát se opět zalidní. Tento první krok, tento jediný zhojí všechno. Přitažlivost života rodinného je nejlepší protijed proti špatným mravům.*[16)] Pokud se totiž ženě podaří vytvořit z domova harmonické prostředí, muž se zde bude cítit šťastný a nebude hledat rozptýlení jinde.

Kritika zvyku používat služeb nájemných kojných byla v polovině 18. století ve Francii opravdu opodstatněná: podle zprávy policejního ředitele Lenoira bylo z 21 000 dětí, které se v Paříži ročně narodily, kojeno svou matkou pouhých 1000. Dalších zhruba 1000 dětí bylo živeno kojnou, která docházela do domu rodičů. Ostatní byly odesílány na venkov k nájemné kojné.[17)] O rozšířenosti této praxe svědčí i to, že již roku 1715 byly královským nařízením zřízeny ve velkých městech (Paříž, Lyon, Marseille) kanceláře, které se zabývaly zprostředkováváním služeb nájemných kojných.[18)]

Přesto, ze tyto kanceláře vznikaly proto, aby pomohly matkám najít pro novorozence co nejrychleji vhodnou kojnou a zabránit tak velké časové prodlevě před zahájením kojeni, kdy je dítě nejvíce ohroženo na životě, kvalita jejich služeb se stává brzy předmětem kritiky mnohých moralistů 18. století. Činnost jedné z těchto kanceláří popisuje Louis Sebastien Mercier: *Zprostředkovatelskou kancelář pro děti potřebující kojnou lze označit pouze za trh s lidským mlékem. Mnoho žen sem přichází prodávat svá prsa. Nikde moc a potřeba peněz nevystavují lépe jejich osu-*

---

13. Týž: Emil...2, s. 224.
14. Týž: Emil...1, s. 17 - 18.
15. Tamtéž, s. 20.
16. Tamtéž, s. 19.
17. Badinter, E.: L´Amour en plus. Histoire de l´amour maternel (XVIIe siecle - XXe siecle). Flammarion, Paris 1981, s. 25.
18. Lebrun, F.: c. d., s. 128.

dový despotismus než na tomto místě, kde lze vidět pobíhat tolik žen, jejichž ňadra jsou naplněna mlékem, hledajíc děti, které nemají.[19)]

Celková péče o novorozence byla v tomto období poněkud svérázná. Ihned po narození bylo dítě napevno zavinuto do peřinek. V lékařském spise chirurga Guillemeaua najdeme popis, ktery mel slouzit jako navod porodnim babickam: *Je třeba, aby upravila a zabalila dítě do povijanu. Nejdřív nechť širokou páskou, která začíná nad hrudníkem, jedním či dvěma ovinutími upraví dítěti ruce podél žeber a natáhne je tak, aby byly dlaně u kolen. Pak zavine dítě do povijanu, který upevní kolem celého těla. Tehdy budou jeho kolena stažena a mezi ně a zároveň podél nohou bude upravena část povijanu a oba dva kotníky budou stejnoměrně přitisknuty a zabaleny již zmíněným povijanem, který pak bude navrchu rovnoměrně složen. Když je toto hotovo, dokončí se obvazování všeho, když mu navrch znovu dáme druhý povijan, abychom ho pevně drželi ve větším teple.*[20)]

Toto nevhodné zavinování se stávalo příčinou mnohých zdravotních potíží. Dítě trpělo křečemi, mívalo potíže s dýcháním a mnohdy se k tomu přidružily ještě zažívací potíže, způsobené nevhodnou stravou, kterou byly děti často přiživovány.[21)] I Rousseau si povšiml neblahých účinků používaného způsobu zavinování do plenek. V *Emilovi* najdeme drastický popis, který ukazuje dobové zacházení s kojenci: *Vědí ty něžné matky, které se zbavily svých dětí a oddávají se vesele zábavám města, jak se zatím zachází s jejich dítětem v plénkách na vesnici? Při nejmenší nepředvídané práci dítě se pověsí na hřebík jako balík prádla; a zatím co kojná chodí po svých záležitostech, aniž spěchala, zůstane nešťastné dítě ukřižováno. Všechny děti, které byly nalezeny v této poloze, měly obličej zmodralý: Jelikož prsa, jsouce stažena, nedávala obíhati krvi, stoupla dítěti do hlavy; a ti lidé myslili, že malý trpitel je docela tichý, proto, že neměl síly, aby křičel. Nevím, kolik hodin může dítě vydržeti v tomto stavu, aniž přišlo o život, ale pochybuji, že by to mohlo příliš dlouho trvati. To je, myslím, jedna z největších výhod zavinování do plének.*[22)]

Je možné, že Rousseau ve svém díle použil nadsázky, aby vzbudil lítost u svých čtenářů. O špatném zacházení s dětmi u nájemných kojných ale svědčí i řada soudních žalob, podaných ve 2. polovině 18. století. Většinou rodiče žalují kojnou, že se špatně starala o svěřené dítě. To vzhledem k zanedbané péči zemřelo buď ještě před návratem do rodičovského domu, nebo brzy po něm.[23)]

Dobrá matka by se tedy podle Rousseaua neměla dobrovolně bránit tomu, aby se stala matkou, své dítě by měla kojit, měla by o něj s láskou pečovat a dohlížet nad jeho výchovou. Tedy dělat přesně to, co si francouzská šlechtična v 18. století nemohla dovolit díky rušnému společenskému životu, který vedla. Přesto se těsně před vypuknutím francouzské revoluce mnoho žen rozhodlo pečovat o své děti. Proč publikace Rousseauových děl vyvolala ve francouzském aristokratickém prostředí tak mohutnou módní vlnu v 60. - 80. letech 18. století? Roussseau přece nebyl jediný, kdo upozorňoval na alarmující poměry. Spisů, které se snažily přimět

---

19. Mercier, L. S.: (ed. J. C. Bonnet), Tableau de Paris 2, Paris 1994, s. 1378.
20. Lebrun, F.: c. d., s. 124.
21. Badinter, E.: L'amour en plus..., s. 159.
22. Rousseau, J. J.: Emil...1, s. 16.
23. Farge, A.:Le cours ordinaire des choses dans la cité du XVIIIe siècle, Paris 1994, s. 47 - 64.

ženy k respektování jejich tradiční role, vycházelo v 18.století opravdu hodně; ať už to byly spisy lékařské, pedagogické, filozofické, ekonomické či demografické.

Podle mého názoru existuje více vysvětlení: I když Rousseau podřizoval dívčí výchovu mužovým zájmům a kladl ženu do naprosté závislosti na muži, postavil se proti tomu, aby ženské pohlaví bylo chápáno jako méněcenné: *Ve všem, co nesouvisí těsně s pohlavím jest žena totéž, co muž; má tytéž ústroje, tytéž potřeby, tytéž schopnosti; stroj jest sestaven stejně, jeho součástky jsou tytéž, chod jednoho i druhého je stejný, zevnějšek je podobný; a nechť je pozorujeme s kteréhokoliv hlediska, liší se od sebe jen tím, že u jednoho vyskýtá se něco větší měrou než u druhého.*[24] Zvláštnosti jejího pohlaví jí dokonce umožňují muže určitým způsobem ovládat: *Silnější jest zdánlivě pánem a ve skutečnosti poddaným slabšího. Dle neměnného zákona přírody, která dává ženě snadněji vzbuzovati žádosti než muži ukájeti je, a tak působí, že on závisí, i když je pánem jejím, na libovůli její, a nutí ho, aby i on snažil se zalíbiti se ženě, chce-li, aby uznala jeho větší sílu.*[25]

Kromě toho se Rousseau ve svých dílech neomezil pouze na kritiku hýřivého společenského života, ale nabídl ženě něco víc. Tím, že bude respektovat svoji tradiční roli manželky, matky a hospodyně, získá si ve společnosti úctu a její postavení bude touto společností oceňováno. Dokonce se podle Rousseaua stane prostředkem *všeobecné nápravy*: *…Je-li rodina plna života a svěžesti, jsou starosti domácí nejmilejším zaměstnáním ženy a nejsladší zábavou muže. Tak by z napravení jediného zlozvyku vzešla brzy náprava všeobecná; brzo by příroda nastoupila opět svá práva. Nechť se ženy stanou opět matkami, brzy se muži stanou opět otci a manžely.*[26]

Dále se domnívám, že určitou roli v rozšíření Rousseuaových názorů sehrála forma jejich podání. I když je *Emil* považován za pedagogické pojednání (traité d'éducation), použil zde autor i vyprávěcí postupy románu. Kromě toho všechny rozhodující myšlenky, týkající se hlavní společenské úlohy ženy jako matky, byly obsaženy již v románu *Nová Héloisa*, který se ihned po vydání setkal s nesmírným ohlasem. Jeho hlavní hrdinka, Julie, se rozhodne zříci se lásky svého milence, aby mohla dobře plnit svoji úlohu manželky a matky. Za to se jí pak dostává náležitého společenského ocenění. Názory, které zde Rousseau vyjádřil, nebyly mnohdy nové. Avšak tím, že pro jejich prezentaci nezvolil formu učeného pojednání, dosáhl toho, že se dostaly do rukou těch, kterým byly určeny.[27]

---

24. Roussseau, J. J.: Emil...2, s. 218.
25. Tamtéž, s. 221.
26. Rousseau, J. J.: Emil...1, s. 19.
27. O podobě a šíření francouzského románu pojednává: Hunt, L.: Le roman familial de la révolution française, Paris 1995; Mounier, J.: La fortune des écrits de J. J. Rousseau dans les pays de langue allemande de 1782 ŕ 1813, Paris 1980; Rustin, J.: Idées sur les romans français de l'année 1760 considérés du point de vue de l'amour, in: Aimer en France: 1760-1860. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand recueillis et présentés par P.Viallaneix et J.Ehrard, Clermont-Ferrand 1980, s. 159 -168; Trousson, R.: Défenseurs et adversaires de J. J. Rousseau. D'Isabelle de Charričre ŕ Charles Maurras, Paris 1995.

OHLAS ROUSSEAUOVÝCH SPISŮ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Podívejme se, jakého ohlasu se dočkala díla Jeana Jacquesa Rousseaua v zahraničí, hlavně ve středoevropském prostoru. Jak byly přijímány myšlenky tohoto filosofa za hranicemi Francie? Nesmíme zapomínat na to, že v cizích zemích byla tato díla vnímána v souvislosti s politickým, ekonomickým a sociálním vývojem země, odkud pocházela. Zároveň si musíme uvědomit, že právě v 18. století hraje Francie velmi významnou úlohu evropské velmoci. Její politický vzestup je pak umocněn ještě kulturou francouzského osvícenství, která nacházela velký ohlas v zahraničí.

O tom, jak významnou úlohu v této době hrálo frankofonní prostředí, svědčí i oblíbenost a rozšířená znalost francouzského jazyka v nejvyšších společenských kruzích, zvláště aristokracie. Šlechtici si pořizovali do svých knihoven množství francouzsky psané literatury. V pozůstalosti chlumeckých Kinských se dochoval inventář zámecké knihovny z roku 1747, kde galika tvoří zhruba okolo 10% tisků knihovny. Jedná se většinou o díla zeměpisná, historická a diplomatická.[28)]

Francouzština jako jazyk byla v aristokratických kruzích velice oblíbená. Podle poznámky hraběte Františka Josefa Kinského, kterou napsal ve svém pedagogickém spise *Erinnerung uber einen wichtigen Gegenstand von einem Bohmen (Pamětní spis Čecha o závažné otázce*), můžeme usuzovat na to, že výchovou ve šlechtických rodinách střední Evropy byl pověřován francouzský vychovatel: *Často voláme z Paříže vychovatele svému synovi s menší obezřelostí a s větším klidem, než když si objednáváme z Anglie koně.*[29)] Velmi zajímavým svědectvím je pak výpověď hraběte Hartiga, muže, který ve francouzském jazyce publikoval, ačkoli to nebyl jeho rodný jazyk: *Protože jsem byl vychován francouzským hofmistrem v době, kdy francouzská řeč byla u Němců běžnější než reč otcovská, vzdělával jsem se hlavně ve francouzštině a jiných plnohodnotných jazycích. Němčinu jsem si osvojil až ve službě.* [30)]

Je velmi těžké říci, jak byly veřejností přijímány konkrétně Rousseauovy spisy. Jejich vnímání bylo ve střední Evropě pravděpodobně stejně rozporuplné jako ve Francii. Musíme si uvědomit, že šlechtické kruhy prostě nemohly přijmout za své filosofovy názory týkající se společenské rovnosti mezi lidmi. Tento přístup jistě ještě zesílil po propuknutí francouzské revoluce a po popravě Ludvíka XVI. To, co je pravděpodobně nejvíce zajímalo, byla právě otázka výchovy a ženského vzdělání.[31)]

Sonda, provedená v generálním katalogu zámeckých knihoven, ukazuje, že hlavně výchovné romány patřily ve své době mezi jedny z nejrozšířenějších žánrů.[32)] Díla Jeana Jacquesa Rousseaua jsou zde hojně zastoupena. Román *Julie čili Nová Héloisa* je zastoupen počtem 28 výtisků z různých vydání do roku 1800 ve

---

28. Státní oblastní archiv (dále SOA) Zámrsk, Kinští-Chlumec-Rodinný archiv, inv. č. 377, sign. 279, kart. 32, inventář zámecké knihovny.
29. Krecar, A.: Vychování kavalíra, Paedagogium 4, 1883, s. 156.
30. Archiv Akademie věd, fond KČSN, inv. č. 375, kart. 79, osobní položka F. Hartiga.
31. Mounier, J.: La fortune des écrits de J.-J.Rousseau dans les pays de langue allemande de 1782 - 1813, Paris 1980, s. 276.
32. Platnost této sondy je poněkud omezena rozsahem generálního katalogu zámeckých knihoven, umístěného v knihovně Národního muzea. Tento katalog podchycuje 80% všech tisků, dochovaných v zámeckých knihovnách.

francouzské verzi a 3 výtisky ve verzi německé. Pedagogický spis *Emil čili O výchově* představuje 18 tisků vydaných do roku 1800 ve francouzštině, dále 6 tisků v němčině. Poměrně rozšířené byly i autorova *Vyznání*: 10 tisků v jazyce francouzském, 3 v němčině.

Podobné obliby se dočkala díla podobného charakteru, která se nechala inspirovat Rousseauem. Román Madame de Genlis *Adčle et Théodore*[33] je v generálním katalogu zastoupen počtem 18 tisků. Je velice zajímavé, že veliký ohlas ve střední Evropě měla pravděpodobně i Madame Le Prince de Beaumont, jejíž dílo *Magasin des adolescentes*[34] bylo vydáno ještě před Rousseauovým *Emilem*. Nutno ovšem připomenout, že oba spisy se názorově příliš neodlišují. Výchovné pojednání Madame Le Prince de Beaumont se zachovalo v počtu 24 výtisků. Stejné pozornosti se už ale netěšilo jiné dílo, *Conversations d´Emilie*, jejichž autorkou byla Madame d´Epinay. Tento ve Francii velice slavný spis, který dokonce v lednu 1783 získal cenu francouzské akademie jako nejužitečnější výchovné pojednání, je v generálním katalogu českých zámeckých knihoven zastoupen pouze 4 výtisky ve francouzštině a 1 v němčině. Že by zde sehrál úlohu obsah tohoto díla, které protiřečilo onomu ideálu ženy jako poslušné matky a manželky?

Je zajímavé, že ani výchovná pojednání, jejichž forma nebyla příliš přitažlivá pro čtenářskou veřejnost, nejsou v katalogu příliš zastoupena. Většinou tato díla představují 1 či 2 výtisky.

I ve středoevropském prostoru se však v případě přijímání Rousseauových názorů nejednalo pouze o čtenářské zkušenosti. I zde se stala díla tohoto filosofa inspirací pro napsání různých výchovných spisů, všímajících si otázky ženského vzdělání. Člověkem, který se Rousseauovými názory nechal bez výhrady inspirovat, byl František Josef Kinský, hrabě ze Vchynic a Tetova (1739-1805). V roce 1773 publikoval výchovný spis *Erinnerung uber einen wichtigen Gegenstand von einem Bohmen* (*Pamětní spis Čecha o závažné otázce*), který byl ihned přeložen do francouzštiny. Zde čtenáře seznamoval se svými výchovnými představami, které z velké části přijímaly Rousseauovy návrhy.

I v otázce ženského vzdělání se Kinský nechal ovlivnit tímto francouzským filosofem. Při jedné návštěvě salónu prý uvedl do rozpaků dámu, která vzbudila pozornost u přítomných pánů svými znalostmi z oboru přírodních věd. Kinský, *zpozorovav, že milá ta dáma neosvojila si ani nejmenších vědomostí o hospodářství a vychování dítek, což soudil býti nejvznešenějším oborem činností ženských, pochválil ji za učenost její, uvedl však ji do největších nesnází, náhle mezi zkouškou otázav se jí: Kolik loket plátna jest zapotřebí na košili?*[35] Na tuto otázku již dáma odpovědět nedokázala.

Jiný názor na otázku ženského vzdělání měl hrabě Franz Hartig (1757-1797). Tento muž v mládí hodně cestoval. Postřehy ze svých cest vydal v roce 1785 pod

---

33. Adčle et Théodore, ou Lettres sur l'éducation, contenant tout les principes relatifs aux trois différents plans d'éducation des princes, des jeunes personnes et des hommes, Paris 1782. Stéphanie Félicité de Genlis (1726 – 1783) byla vychovatelkou dětí vévody d´Orléans (budoucího francouzského krále Ludvíka Filipa). Autorka více než 80 románů, pojednání a divadelních her. V uvedeném románu zdůrazňuje roli ženy jako matky a manželky, která hospodářsky vede domácnost.
34. Magasin des adolescentes, ou Dialogues entre une sage gouvernante et plusieurs de ses elčves de la premičre distinction, Francfort 1761, s. XV. Jeanne – Marie Le Prince de Beaumont (1711 – 1780) je autorkou 62 výchovných spisu, které získaly velkou oblibu již za jejího života.
35. Krecar, A.: Vychování kavalíra, Paedagogium 4, 1883, s. 156.

názvem *Lettres sur la France, l´Angletterre et l´Italie* (*Listy o Francii, Anglii a Itálii*). Své úvahy, názory a postřehy pak souborně publikoval v knize *Męlanges de vers et de prose* (*Směs poezie a prózy*), vydané v Paříži v roce 1785. Při svých cestách se Hartig samozřejmě seznámil s odkazem Jeana Jacquesa Rousseaua. Jeho vztah k tomuto filosofovi nebyl ale již tak jednoznačný. Návštěva jeho hrobu v Ermenonville ho inspirovala k napsání básně, v níž vyjádřil obdiv k velkému Ženevanovi.[36)]

Hrabě Hartig se patrně velmi zaobíral otázkou ženského vzdělání a postavení ženy v manželství. Při svých cestách si velmi všímal této skutečnosti. Dokonce jeho postřehy týkající se žen a jejich úlohy ve společnosti jsou mnohem přesnější a propracovanější, než úvahy o politickém, ekonomickém či kulturním životě dané země. Ve svých *Lettres sur la France, l´Angletterre et l´Italie* věnuje této problematice poměrně hodně místa. Podívejme se, jak vnímal postavení žen ve Francii, v Anglii a v Ženevě.

V Paříži zaznamenal velkou účast žen na společenském životě: *Hra, představení, toaleta a galantnost zaměstnávají většinu mladých, elegantních žen natolik, že hlas přírody nezískává mnoho času, aby byl poslouchán, úlohy manželky a matky musí udělat místo povinnostem slušnosti a módy,…*[37)] Sňatky zde dojednávají rodiče bez souhlasu dětí a ani domácí štěstí zde podle něj nehraje příliš velkou úlohu: *…Také domácí štěstí je slovo, které, jak se zdá, má v Paříži hodnotu pouze pro nižší vrstvy...*[38)] To, že na veřejných prostranstvích potkával kojící matky, vystavující na odiv své mateřství, to považoval za jeden z rozmarů pařížské módy. Zdá se ale, že si poměrně cenil vzdělání, kterého Pařížanky dosáhly.

V Anglii ho ženy zaujaly spíše svojí přirozenou krásou. Podle jeho názoru jsou zde ženy mnohem svobodnější, manžela si mohou vybrat podle svého uvažení. Velmi pak byl okouzlen postavením ženy v kvakerských manželstvích: *Mezi kvakery panuje opravdová rovnost, i mezi oběma pohlavími, neboť na ženu není vůbec pohlíženo jako na mužovu podřízenou. Kvaker tvrdí, že vzdělání, které získala jeho žena, ji činí schopnou, aby se starala o všechny záležitosti … kvakerská manželství jsou nejharmoničtější a nejšťastnější na světě.*[39)]

Ženeva, kde se Hartig zdržel pouze několik dní při své cestě do Milána, ho zaujala především nezkaženými mravy tamních žen: *… ženy zde spojují čistotu mravů s živostí ducha. V Ženevě jsou manželství jistě respektována, jména manželky a matky jsou posvěcena a muži znají povinnosti, které, aniž by je činili méně příjemné, je dělají více úctyhodnými a bohatšími.*[40)]

Hrabě Hartig tedy věnoval otázce postavení ženy v manželství a ve společnosti poměrně velkou pozornost. Zajímal se samozřejmě i o otázku ženského vzdělání. Již ve svých 17 letech, tedy v roce 1774, vydal v Praze *Essai sur les aventages que retiraient les femmes en cultivant les sciences et les beaux arts* (*Esej o výhodách, které vyplývají ženě, pěstující vědu a umění*). Tento spis byl pak znovu uve-

---

36. *Vers Faits en voyant le Tombeau de J. J. Rousseau ŕ Ermenonville* (*Verše učiněné při návštěvě hrobu J. J. Rousseaua v Ermenonville*). Hartig, F.: Męlange de vers et de prose, Paris 1788, s. 59 - 60.
37. Hartig, F.: Lettres sur la France, l´Angletterre et l´Italie, Genčve 1785, s. 17.
38. Tamtéž, s. 18.
39. Tamtéž, s. 108.
40. Tamtéž, s. 140.
41. Hartig, F.: Męlange …, s. 260.

řejněn téměř v nezměněné verzi pod názvem *Réflexion sur les femmes et sur les ouvrages qu´elles retiraient de la culture des Lettres.* (*Úvaha o ženách a o výhodách, které pro ni vyplývají z kultury osvícenství.*) jako součást Hartigovy knihy *Męlange de vers et de prose*.

Narozdíl od hraběte Kinského považuje Hartig ženské vzdělání za velmi důležité. Mnoho žen se totiž nechá od mužů *vodit za nos* a přináší jim to utrpení. Poznání podle něj může ženám přinést mnoho krásných prožitků a poznatků. Jejich život se stane bohatším i ve stáří, kdy jejich přirozená krása pomine a kdy je muži budou obdivovat pro jejich vzdělanost. Ženy jsou totiž k nevědomosti odsouzeny zakořeněným předsudkem, že jsou předurčeny pouze k tomu, aby se líbily mužům: *Pravým předsudkem ve vzdělávání, který útočí na samotný rozum, je to, že ženy* spokojené se svým šarmem a krásou, zanedbávají trvalejší hodnotu rozumu a citu…[41)] O tom, že ženy vlastní dostatek rozumu na to, aby se mohly vzdělávat, Hartig vůbec nepochybuje. Jako příklad uvádí markýzu du Châtelet, která se sama pozvedla na takovou úroveň, že její vzdělanost obdivovali i tak slavní muži, jakým byl např. Voltaire. Když ženy budou vzdělané, budou moci vzdělávat jiné...[42)]

Žena by pak v manželství neměla být podřízena svému muži. I této otázce věnoval Hartig poměrně dost pozornosti. Podle něj je hlavně důležité, aby si žena sama vybrala takového partnera, se kterým by byla spokojena. Ve svém výběru má být budoucí manželka velmi opatrná. Své rady pro mladé dívky uveřejnil pod názvem *Lettre ŕ Mlle ^{xxx}, sur les réflexions ŕ faire sur le choix d´un mari* (*Dopis slečně X, o úvaze, kterou je nutno učinit při výběru manžela*), opět jako součást své sbírky *Męlange de vers et de prose*. Ženám doporučuje, aby se při svém výběru stranily mužů příliš svobodomyslných, příliš zbožných i hlupáků. Ideálem je podle něj muž patřičně vzdělaný a citlivý: *…právě tato dobrota srdce, spojená s pevnou a příjemnou povahou, vytváří nejdůležitější vlastnost, která činí manželství šťastným.*[43)] Největší manželské štěstí tedy Hartig, na rozdíl od Rousseaua, spatřoval ve svazku vzdělaného muže se vzdělanou ženou.

Je velmi těžké říci, jaké stanovisko k této problematice zaujímaly samy ženy. Rozhodně zatím není známo nějaké výchovné pojednání či román středoevropské provenience, jehož autorkou by byla žena. Účast ženy na společenském životě nebyla ve střední Evropě nijak výrazná. Nejenže ženy samy neprodukovaly nějaká vědecká či umělecká díla, ale ani jejich podíl ve vedení salonů zde není zaznamenán. Tyto víceméně vlastenecky zaměřené salony zůstávali v tomto prostoru výhradně doménou mužů.

Přestože se někteří osvícenci snažili nepomíjet ženský element a věnovali některým významným aristokratkám svá díla (v dedikacích se objevují např.: Marie Antonie Vratislavová z Mitrovic, rozená Kinská, Marie Alžběta Nosticová, rozená Krakovská z Kolovrat, Marie Gabriela Rottenhanová, rozená Černínová z Chudenic, Eleonora Hartigová, rozená Colloredo, atd.), nepodařilo se jim v tomto období podpořit jejich účast na společenském dění. S největší pravděpodobností zde totiž nebyl v dostatečné míře zpochybněn ten názor, že žena má zůstat nevzdělaná a že její hlavní povinností je vedení domácnosti a starost o děti. To by také mohlo vysvětlovat to, že Rousseauova díla zde nikdy nevyvolala tak velikou módní odezvu jako ve Francii. Ženám totiž nepřinášela zas až tak mnoho nových poznatků.

42. Tamtéž, s. 259.
43. Tamtéž, s. 282.

Jak je již uvedeno výše, přímé reakce žen nám zůstávají víceméně utajeny. Je znám zatím pouze jeden případ, kdy žena byla ve společnosti ctěna pro svoji velikou lásku k dětem. Touto šlechtičnou byla Pavlína Karolína Iris ze Schwarzenbergu, rozená d´Arenberg a d´Aerschot (1774-1810). Tato žena patřila ve své době k jedněm z nejvzdělanějších aristokratek. Schwarzenberská knihovna patří vedle knihovny hraběte Hartiga mezi nejvíce vybavené. Kromě 21 Rousseauových děl v různých vydáních, kromě výchovných románů a pojednání od různých autorů patřily do vybavení schwarzenberské knihovny jako jedné z mála i spisy lékařského charakteru, kde se pojednává o péči o malé děti, jako např. Tissotovo *Avis au peuple sur sa santé* (*Rada lidem o svém zdraví*), či dokonce porodnická učebnice Heinricha Johanna Nepomuka Crantze *Einleitung in eine wahre und gegrundete Hebammenkunst* (*Úvod do porodnictvi*).

O tom, že se kněžna ze Schwarzenbergu nechala patrně těmito díly ovlivnit, svědčí nepřímo její korespondence, která nám podává důkaz o tom, že se účastnila jako pomocnice i porodu své švagrové: *Byla jsem u velmi těžkého porodu své švagrové Lobkovitzové. Dalo jí strašnou práci přivést na svět obrovského chlapce jménem Ludvík. Taková podívaná vezme člověku chuť přivádět další děti na svět...*[44)]

Sama Pavlína porodila 9 dětí. Byla natolik oddanou matkou, že některé ze svých dětí (patrně ne všechny) i sama kojila: *Poté co jsem odstavila Matyldu, mohla jsem si rok odpočinout, zatímco po Eleonoře jsem byla vyčerpaná. Počítám s tím, že Karolina mě nebude stát tolik sil a budu vás moci v blízké době navštívit*,[45)] psala rodičům. Kněžna své děti velmi milovala a věnovala jim pokud možno co nejvíce péče. O své postižené dceři Marii Mathildě píše: *Neodpustila bych si, kdybych se nepokusila vyléčit své dítě těmi nejlepšími prostředky, které existují.*[46)]

Láska kněžny ze Schwarzenberga k dětem se stala pověstnou. I její tragická smrt, kdy se vrhla do plamenů, aby zachránila svoji dceru, se stala námětem rozhovorů v salonech, novinových článků, obrazů, pověstí, ba i kramářské písničky. Ta vznikla rok po její smrti a nesla název *Hrozný příběh, který se stal v městě Paríži*. Neznámý autor velebil mimo jiné Pavlínin vztah k dětem. Je velice zajímavé, že v tomto případě spojil autor mateřskou péči s péčí o své poddané: *Ona byla nakloněná k dítkám svojím, přítelkyně chudých lidí též i svojích poddaných.*[47)]

O přijímání Rousseauových spisů v aristokratických kruzích střední Evropy tedy nemáme příliš mnoho přímých dokladů. Jejich zdráhavý přístup se dá vysvětlit jednak jiným sociálním postavením žen ve středoevropském prostoru, dále pak nesouhlasem s Rousseauovými ideály společenské rovnosti, které zvláště v období Velké francouzské revoluce a napoleonských válek nemohly najít odezvu v těchto kruzích.

Zdá se, že ze stejných důvodů nenašel Rousseau příliš velký ohlas ani v nešlechtickém prostředí. Doklady z konce 18. století zatím nejsou známy žádné. Ani v pozdějších dobách nebyly názory tohoto filosofa přijímány bezvýhradně. Ve 40. letech 19. století proti Rousseauovým filosofickým a náboženským názorům ostře vystupoval

---

44. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Schwarzenberská primogenitura, fasc. 539, dopis otci, Vienne le 27 novembre 1807.
45. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Schwarzenberská primogenitura, fasc. 539, dopis otci, Krumau le 6 juillet 1806.
46. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Schwarzenberská primogenitura, fasc. 539, dopis otci, Krumau le 6 juillet 1806.
47. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Schwarzenberská primogenitura, fasc. 539, původní text kramářské písně *Hrozný příběh, který se stal v městě Paríži.*

Josef Hochmann (1803-1873), katolický kněz ve Velké u Roudnice, který varoval před bezhlavým přijímáním zhoubných myšlenek francouzského osvícenství.[48)]

O tom, že Rousseauovy názory nebyly příliš zajímavé pro českou společnost 19. století svědčí i velmi pozdní překlady Rousseauových děl do češtiny. Je velice zajímavé, že jako první byla 110 let po svém prvním vydání ve francouzštině publikována v češtině *Smlouva společenská* (*Contrat social*), která v 18. století nenašla u čtenářů příliš velkou odezvu. Dalším překladem, který následoval, byl pak pedagogický spis *Emil čili O vychování*, vydaný až v roce 1899, tedy 137 let po svém prvním vydání ve francouzské verzi.

Publikaci tohoto překladu předcházela v pedagogických časopisech jistá *kampaň*, kdy se pedagogové, mezi nimi i pozdější překladatel celého díla, Antonín Krecar, snažili poukázat na Rousseauův pedagogický přínos. Již od konce 70. let 19. století vycházely různé články a přeložené části z tohoto díla např. v České škole, v Besedě učitelské, v Posli z Budče, v Paedagogiu, v Učitelských novinách či v Paedagogických rozhledech. Antonín Krecar se ve svém článku *Rousseau a jeho zásady vychovatelské* snaží osvětlit Rousseauův přínos na poli pedagogiky. Podivuje se nad tím, že i v jeho době má kniha mnoho nepřátel: *Jest to ovoce práce osmileté. Není se tedy čemu diviti, že našlo se mnoho chvalořečníků Rousseaua, avšak naopak jest s větším podivením, že jest i v nynější době tolik rozhodných i urputných protivníků díla toho.*[49)] Přesto, že je *Emil* plný paradoxů a výchovné principy jsou někdy dohnány až do krajnosti, vyslovil Rousseau ve svém díle hodně pravd, které až do současné doby zůstaly nezměněny.

Jeden z těchto mnoha článků je pak speciálně věnován otázce ženské výchovy. Autorem je opět Antonín Krecar. Nekriticky zde seznamuje českou veřejnost se zásadami Jeana Jacquesa Rousseaua. Článek by měl napomoci otázce ženského vzdělání, která právě v té době byla jistě velmi aktuální: *Avšak do dnešního dne nejsou mínění o soustavném vychování a vzdělání dívek ani ustálena ani sjednocena. Kdežto strana jedna chce prováděti výchovu žen do krajností, strana druhá k vyššímu vzdělání žen ani vůbec připustiti nechce.*[50)]

Musíme si ale uvědomit, že mezitím se postavení žen radikálně změnilo. Jejich účast na společenském životě již většina společnosti nepovažovala za překvapující. Probíhající proces emancipace umožnil ženě dosáhnout vyššího vzdělání a zastávat některá povolání (např. učitelky). Ženy se staly oceňovanými autorkami uměleckých děl, ať již literárních či výtvarných, významnými interpretkami. Měly své časopisy a aktivně se účastnily různých společenských akcí. I když jejich aktivity byly prozatím přijímány s určitou rezervou, jak o tom svědčí článek Antonína Krecara, jejich hlavní úloha již přestávala být na konci 19. století omezována na roli dobré hospodyně, manželky a matky.

---

48. Macura, V.: Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ, Praha 1995, s. 146.
49. Krecar, A.: Rousseau a jeho zásady vychovatelské, Paedagogium. Měsíčník vychovatelský 2, 1881, č. 2, s. 54. PhDr. Antonín Krecar (1851 – 1914), středoškolský profesor, publikace z oboru filosofie, psychologie, klasické filologie, estetiky. Překládal z francouzštiny.
50. Týž: O vychování žen, Posel z Budče. Týdeník vychovatelský pro národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku 21, 1890, č. 1, s. 5.